

ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНИЯ
В ОБРАЗОВАНИЕТО

Могат ли българските деветокласници да управляват парите си?

Отговорът на този въпрос се съдържа в резултатите от модул „Финансова грамотност“ на Програмата за международно оценяване на учениците – PISA 2018, които ОИСР обявява днес в 13:00 часа в Париж.

Д-р Светла Петрова, Институт за изследвания в образованието

През последните десетилетия PISA се утвърди като международно призната мярка за качеството и ефективността на училищното образование навсякъде по света. В настоящия етап на изследването, който в момента се подготвя и ще се проведе през 2021 г., участват около 90 държави и региони.

PISA е оценяване, което съществено се отличава от традиционните разбирания какво трябва да бъде едно оценяване на знанията и уменията на учениците. То отива отвъд измерването на това, което те са усвоили в училище, и се фокусира върху уменията им да прилагат наученото за решаване на реални житейски проблеми; да ги използват творчески в непознати ситуации и да демонстрират ефективни стратегии за учене.

Да припомним, че в PISA 2018 участваха около 600 000 ученици от 79 държави и региони на възраст 15 – 16 години, в това число и около 5300 български ученици. Те решаваха компютърно базиран тест за измерване на грамотността им в областта на четенето, математиката и природните науки. Наред с това те попълниха и въпросници за техните възприятия и представи по редица актуални въпроси, за семейната им среда, за интересите и нагласите им към ученето, за уменията им да използват ИКТ в учебния процес и у дома и т.н. Освен това, учениците от 20 държави, сред които и България, се включиха в допълнителен модул – „Финансова грамотност“.

Без съмнение, финансовата грамотност е едно от определящите умения на 21. век., поради което целта на този модул беше да се определи притежават ли младите хора знанията и уменията, необходими, за да взимат информирани решения по финансови въпроси, както и да управляват парите си. Финансово грамотният потребител е способен да прави добре обмислен избор на финансова услуга, да

преценява финансовите ползи и рискове, а с това да се защити от възможни негативни последици.

През 2002 г. ОИСР инициира проект, свързан с финансовото образование, отразяващ нарастващата тревога за възможните последици от ниската финансова грамотност и култура на младите хора по света. Един от резултатите на проекта е приемането през 2005 г. на Препоръки за принципите и добри практики за финансово образование и информираност¹, в които се посочва, че финансовото образование следва да започне в училище при това колкото е възможно по-рано.

През 2008 г. ОИСР създава Международна мрежа за финансово образование, членове на която през 2018 г. вече са около 200 институции от повече от 110 държави и региони. Мрежата е инструмент за провеждане на сравнителни изследвания и анализи, разработване на методологии, добри практики, политически инструменти и др. по въпроси от областта на финансовата грамотност и финансовото образование.

Как PISA дефинира финансовата грамотност на учениците и какви знания и умения измерва тестът?

Дефиницията на PISA за финансовата грамотност на учениците включва няколко аспекта, като:

познаването и разбирането на финансови понятия и рискове, както и уменията, мотивацията и увереността да се използва това познание и разбиране за взимане на ефективни решения в редица финансови контексти за подобряване на финансовото благосъстояние на отделните индивиди и на обществото, и за участие в икономическия живот.²

Тази дефиниция показва, че финансовата грамотност, подобно на четивната, математическата и природонаучната грамотност, е много повече от възпроизвеждане на натрупани знания в конкретна област на познанието. Тя се разбира като система от знания, когнитивни и практически умения, стратегии, отношения, мотивация и ценности. Това включва например познаване на ключови финансови понятия; на най-важните елементи на финансовата система; на финансови продукти, както и на възможните рискове за финансовото благосъстояние на отделния човек и на обществото като цяло. От друга страна, финансовата грамотност включва не само знания и умения, но и личната мотивация за ангажиране с дейности от финансов характер, както и увереността, че могат да се управляват ефективно всички фактори, които оказват влияние върху взимането на решения. И накрая, PISA се фокусира върху способността на учениците да използват знания, умения и нагласи в реални финансови ситуации, да взимат отговорни решения и да преценяват техните последици.

Резултатите от изследването показват, че част от учениците от целевата група на PISA, т.е. учениците в края на задължителното училищно образование, в много образователни системи вече имат опит, свързан с използването на отделни финансови продукти, както и познания за понятия като лихва, инфлация, финансов риск, цена на

¹ OECD (2005), Recommendation on Principles and Good Practices for Financial Education and Awareness, <http://www.oecd.org/finance/financial-education/35108560.pdf>

² OECD (2019) PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. Financial Literacy Framework

парите и др. Освен това, те са формирали познавателни умения, които да им позволят ефективно да търсят подходяща финансова информация, да сравняват и оценяват различни финансови предложения, да използват информацията в различни финансови ситуации и т.н.

Задачите от модул „Финансова грамотност“ обхващат четири съдържателни области:

- Пари и трансакции (познаване на различните форми и предназначение на парите, извършване на трансакции като онлайн плащания, използване на банкови карти, банкови сметки и др.)
- Планиране и управление на финансите (умения за планиране и управление на приходи и разходи в краткосрочен и дългосрочен план, използване на налични ресурси за поддържане на финансово благосъстояние и др.)
- Риск и печалба (способността да се идентифицират начините за управление, балансиране и покриване на възможни рискове чрез застрахователни продукти или спестявания, разбиране на възможността за финансова печалба и риска от загуба при използване на кредитни и инвестиционни продукти)
- Финансов пейзаж (права и отговорности на потребителите на финансовия пазар; разбиране на последиците от промяната на икономическите условия и политиките; инфлация; данъци и др.).

Уменията, които учениците следва да покажат, за да се справят успешно със задачите на PISA 2018 в модул „Финансова грамотност“, са:

- Определяне на финансова информация, което включва намиране на финансова информация и определяне доколко тя е подходяща за постигане на конкретна цел
- Анализиране на информация във финансов контекст, което включва редица познавателни дейности, като тълкуване, сравняване и противопоставяне, синтез
- Оценяване на финансова информация, т.е. правене на преценка чрез прилагане на познание по финансови въпроси, обясняване и обобщаване
- Използване на знания за финансови продукти и др., както и подходящи умения за предприемане на ефективни действия във финансов контекст.

Какво показват резултатите на PISA за финансовата грамотност на учениците?

Изследването на финансовата грамотност на учениците през 2018 г. е третото изследване на PISA в тази област, но първото, в което България участва. Подобно на оценяването по четене, математика и природни науки, то се провежда в електронен формат, като учениците решават тест от 43 въпроса в продължение на един час. Освен тест, учениците попълват и въпросник за опита им с различни финансови продукти и инструменти, за отношението им към парите, за уменията им да планират разходите си и т.н.

Средният резултат на учениците в държавите от ОИСР е показателят, спрямо който се анализират постиженията на учениците в отделните държави. В модула „Финансова грамотност“ участват учениците от 20 държави, включително 13 държави от ОИСР. Техният среден резултат е 505 точки. Най-висок резултат имат учениците от Естония – 547 точки, следвани от Финландия – 537 точки, и Канада – 532 точки.

Средният резултат на българските ученици е 432 точки. Таблицата, която следва, показва разпределението на средните резултати на учениците по държави, както и държавите със сходни постижения на учениците.

Среден резултат (точки)	Държава/регион	Държава/регион, средният резултат на която не се отличава съществено от средния резултат на държавата/региона във втората колона
547	Естония	
537	Финландия	Канада
532	Канада	Финландия
520	Полша	
511	Австралия	САЩ, Португалия
506	САЩ	Австралия, Португалия, Латвия, Литва
505	Португалия	Австралия, САЩ, Латвия
501	Латвия	САЩ, Португалия, Литва, Русия
498	Литва	САЩ, Латвия, Русия
495	Русия	Латвия, Литва, Испания
492	Испания	Русия
481	Словакия	Италия
476	Италия	Словакия
451	Чили	Сърбия
444	Сърбия	Чили
432	България	
420	Бразилия	
411	Перу	Грузия
403	Грузия	Перу
388	Индонезия	

Таблица 1: Разпределение на средните резултати по модул „Финансова грамотност“ по държави и региони (Източник: OECD/PISA)

	Резултат значително над средния за ОИСР
	Резултат, който не се отличава съществено от средния за ОИСР
	Резултат значително под средния за ОИСР

Разликата между участниците с най-нисък и най-висок резултат е много голяма – 159 точки. Тя показва, че уменията на 15 – 16-годишните ученици да се справят със задачи и да решават проблеми от финансов характер съществено варират.

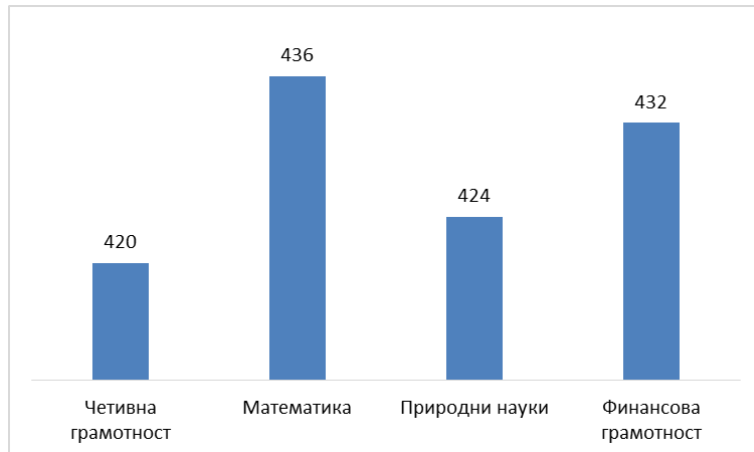
Резултатите на българските ученици са значително под средния резултат за изследването – със 73 точки по-ниски от средния резултат за ОИСР. Наред с това отново се потвърждава значителна вариация в резултатите на българските ученици според пола, говоримия в семейството език и социално-икономическия статус.

В България се наблюдава най-голяма разлика между резултатите на учениците според техния пол. Разликата между средните резултати на момичетата и момчетата в България е съществена – 19 точки в полза на момичетата, докато разликата в държавите от ОИСР е много по-малка – 3 точки в полза на момчетата. Следва Индонезия, където

момчетата изпреварват момчетата с 18 точки, и Грузия – с 12 точки в полза на момчетата.

Съществена разлика наблюдаваме и при резултатите на българските ученици според критерия майчин език (езика, на който говорят у дома). Учениците, които са посочили, че общуват предимно на български език, имат среден резултат от 447 точки, докато останалите са постигнали среден резултат от 371 точки (разлика от 76 точки).

Да сравним резултатите на българските ученици в PISA 2018 във всички области на измерването. (Фигура 1) Данните показват, че резултатите и в четирите области са сравними и значително по-ниски от средните постижения за PISA 2018.

Фигура 1. Сравнение между средните резултати (в точки) на българските ученици в PISA 2018 (Източник: OECD/PISA)

Средният резултат е показател, който позволява да се правят сравнения между подготовката и постиженията на отделните ученици, от една страна, а от друга – между държавите. За да получим обаче по-детайлна представа с какви задачи могат да справят учениците, е необходимо да проследим как се разпределят техните резултати по скалата на постиженията.

Скалата, чрез която PISA обобщава знанията и уменията на учениците в областта на финансовата грамотност, е разделена на 5 равнища на постижения, като най-ниско е първо равнище, а най-високо – пето равнище. Отделните равнища са структурирани в йерархичен порядък, което означава, че ученик, който успешно се е справил със задачите от по-горно равнище, вероятно би могъл да реши и задачите от по-ниските. Средният резултат на един ученик показва на кое равнище съответстват най-трудните задачи, които той може да реши успешно.

Учениците с резултати на **първо равнище** имат елементарни познания и умения по конкретни финансови въпроси. Например те познават базисни финансови понятия и най-често срещаните в ежедневието финансови продукти, и могат да тълкуват информация, свързана с тях. Способни са да взимат решения по ежедневни въпроси, като сравняване на цени на продукти, но личният им финансов опит е изключително ограничен.

Учениците с резултати на **второ равнище** притежават умения по конкретни финансови въпроси, които им позволяват да правят избори и да взимат решения, пряко свързани с тяхното ежедневиe. Например могат да формират и управляват елементарен бюджет и да правят конкретни математически изчисления, за да решат несложен

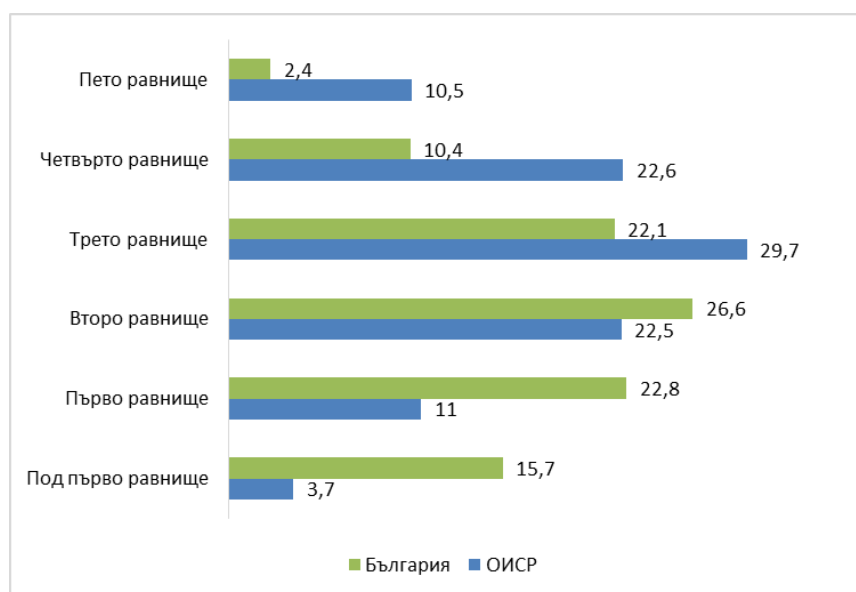
финансов проблем. Разбират какво представлява един договор (например при покупка на мобилен телефон или онлайн пазаруване), както и каква е тяхната лична отговорност и какви ангажименти поемат при сключването му.

Задачите на **трето равнище** са по-трудни. Те изискват познаване на най-разпространените финансови понятия и продукти; умения за изготвяне на несложен финансов план например, когато трябва да се сравнят различни условия за предоставяне на заем (лихва, схема на погасяване и др.). Учениците с резултати на трето равнище показват умения за управление и планиране на собствените финанси. Например една от задачите, които съответстват на това равнище, изисква от тях да сравнят два тарифни плана за използване на мобилен телефон, да преценяват кои са предимствата и недостатъците на всеки един от тях и да направят обоснован избор.

Учениците с резултати на **четвърто равнище** се справят успешно със задачи, които изискват познаване на по-специализирани финансови понятия и концепции (например банкова сметка, лихвен процент); както и умения за детайлно тълкуване на различни финансови документи (фактура например) и познаване на по-малко разпространени финансови продукти. Някои от задачите на това равнище са формулирани в контекст, който може да не е напълно познат на 15 – 16-годишните младежи. Например една от задачите изисква от учениците да прогнозират финансовите последици при промяна на един или друг аспект от погасителен план и на тази основа да вземат конкретно решение. Друга задача е свързана с идентифициране на възможните рискове при пазаруване онлайн и осигуряване на сигурност при извършване на онлайн финансови трансакции, използване на дебитни/кредитни карти и др.

Задачите на **пето равнище** изискват задълбочено познаване на по-сложни финансови понятия и концепции, като кредит, цена на трансакция, данъци и др. Например при една от задачите учениците трябва да разберат и анализират информация в банково извлечение, да я сравнят с допълнителна информация за трансакции, извършени след издаването на извлечението и да направят изводи.

Фигура 2 представя разпределението на българските ученици и средно в ОИСР по равнищата на скалата на постиженията.

Фигура 2. Дял (в %) на българските ученици и средно в ОИСР по равнища на скалата на постижения (Източник: OECD/PISA)

Данните показват, че около 38,5% от българските ученици (33% от момчетата и 43% от момчетата) могат да се справят само с най-елементарни финансови задачи – техните резултати са на първо и под първо равнище. От друга страна, само 2,4% от учениците в България са решили най-трудните задачи при почти 11% от учениците средно в ОИСР.

Всички анализи на PISA досега показват силна връзка между резултатите на българските ученици във всички области на измерването и техния социално-икономически статус. Учениците с по-висок социално-икономически статус постигат по-високи резултати и обратно. Тази тенденция се засилва през отделните етапи на PISA, което само по себе си е показател за задълбочаването на образователните неравенства като функция на икономическите неравенства в България.

Във всички държави и региони, които участват в този модул, учениците с по-висок социално-икономически статус постигат по-високи резултати в сравнение с учениците, които произхождат от семейства с нисък социално-икономически и културен статус. Средно в ОИСР техният резултат е по-висок със 78 точки. Най-голяма е тази разлика в Перу – 118 точки, следва България – 108 точки, и Словакия – 101 точки.

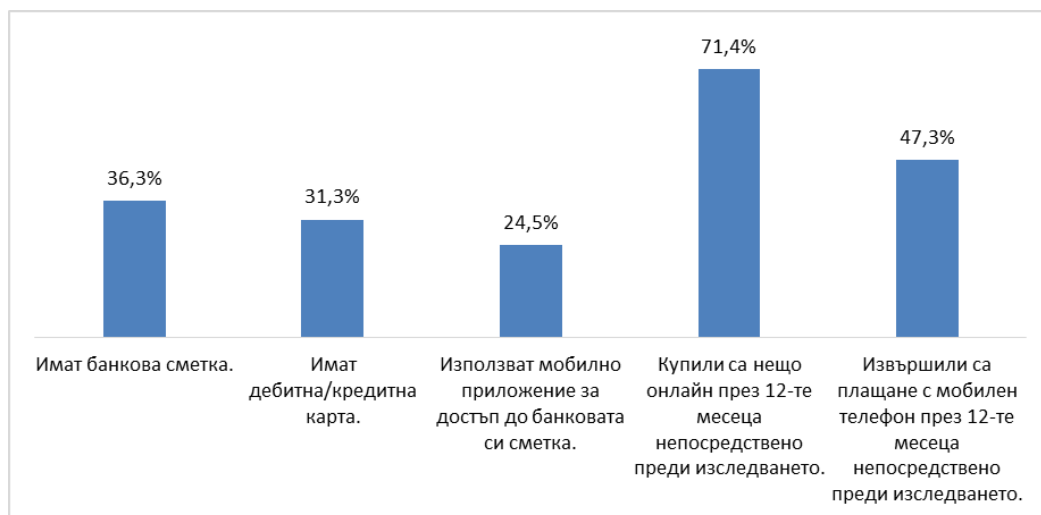
Повишаването на индекса на социално-икономическия и културния статус на учениците с една единица се асоциира с повишаване на резултата им на модул „Финансова грамотност“ с 33 точки в държавите от ОИСР, а в България – с 38 точки. Ако средно в ОИСР около 10% от вариациите между резултатите на учениците могат да бъдат обяснени с техния семеен и социален произход, то в България това са 14,8%. Този показател отново илюстрира колко силна е връзката между резултатите на учениците и техния произход.

Доколко учениците са включени във финансовата система?

PISA проучва до каква степен младите хора са част от финансовата система чрез въпросник за опита им при работа с базови финансови продукти, като банкова сметка, дебитни карти, мобилни приложения с достъп до банкова сметка и др.

Средно в ОИСР около половината от учениците на възраст 15 – 16 години (54%) имат банкова сметка, като този дял значително варира: от само 12% в Перу до 89% във Финландия. Около 45% имат дебитна карта, като най-висок е делът на учениците отново във Финландия (80%) и Естония (75%), а най-нисък – в Перу (10%) и Сърбия (15%). Най-много са учениците в Канада, Русия, Естония и Латвия, които използват мобилно приложение за достъп до банковата си сметка – между 40% и 50%, докато в Перу и Португалия те са около 10%.

Националните данни са представени на фигура 3.

Фигура 3. Включеност на българските ученици във финансовата система (Източник OECD/PISA)

Момчетата във всички държави участват по-активно във финансовата система за разлика от момичетата, макар че разликата не е съществена. Например средно в ОИСР вероятността момчетата да имат банкова сметка е с 2 процентни пункта по-голяма от момичетата. Очаквано учениците с по-висок социално-икономически статус имат по-голям достъп до базисни банкови продукти, за разлика от учениците с непривилегирован социален произход.

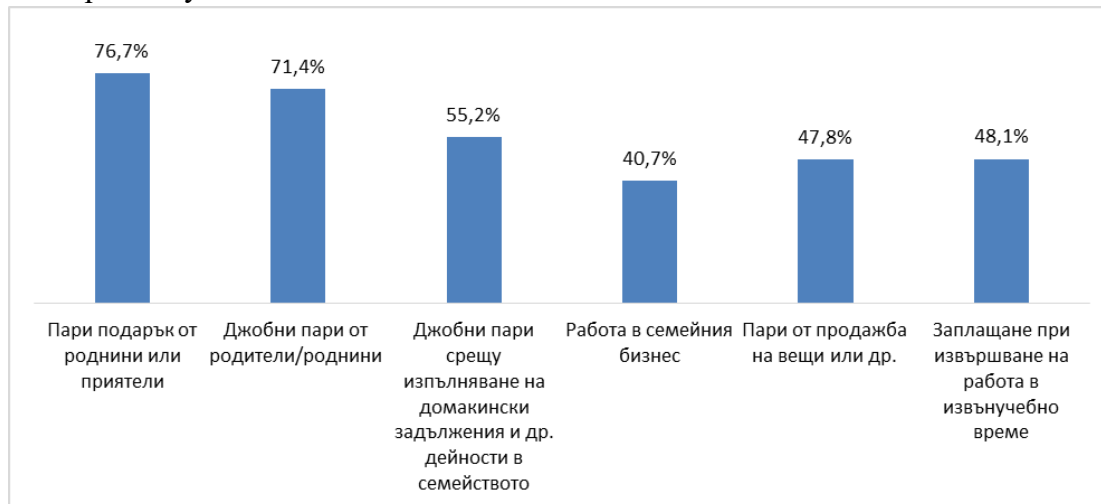
Опитът на учениците с финансови продукти и инструменти се асоциира с по-висока финансова грамотност. В повечето държави учениците, които са посочили, че имат банкова сметка, са постигнали по-висок резултат на теста на модул „Финансова грамотност“ (средно с 28 точки в ОИСР). Учениците, които са посочили, че имат и използват дебитна или кредитна карта, също имат по-висок резултат – средно с 21 точки.

Онлайн активността на учениците е сравнително висока. Редица проучвания показват, че младите хора отделят все повече и повече време на дейности в електронна среда, в това число и онлайн пазаруване. Според данните на PISA 2018 през последната година непосредствено преди провеждането на проучването средно 73% от 15 – 16-годишните ученици са купували нещо онлайн. От тях 39% са използвали мобилните си телефони за тази цел, като момчетата отново са били по-активни от момичетата. Резултатът на теста на учениците, които поне веднъж са купували нещо онлайн, е по-висок с 28 точки. От друга страна, учениците, които са използвали мобилните си телефони за извършване на онлайн плащане поне веднъж през 12-те месеца преди изследването, имат с 16 точки по-нисък среден резултат.

Личният бюджет на учениците се формира от няколко източника, сред които най-често това са пари, дадени като подарък от приятели или роднини – 84% средно в ОИСР. Друг източник са джобните пари, които учениците получават от своите родители или роднини, без да е необходимо да извършват някакви дейности. В България това е най-разпространеният източник – посочват го повече от 70% от учениците, докато средно в ОИСР само 48%. Около 42% от учениците в ОИСР обаче получават джобни пари, но срещу редовното изпълняване на домакински задължения или други дейности в семейството. Около 38% от учениците са посочили, че са получили някакво заплащане за извършване на работа в извънучебно време; 37% са

получили средства от продажба на вещи или др. Най-слабо представеният източник на пари за учениците в ОИСР е извършването на работа в семейния бизнес – само около 19%, докато за 41% от българските ученици това е източник на средства.

Данните на фигура 4 показват кои са основните източниците за личния бюджет на българските ученици.

Фигура 4. Източници на средства за учениците в България (Източник OECD/PISA)

До каква степен младите хора са уверени при използването на различни банкови продукти показват следните данни:

- Почти две трети от учениците в ОИСР – 67%, споделят, че се чувстват уверени при използване на банкови и кредитни карти, а 65% – при проследяването на техния баланс с помощта на електронни устройства.
- Около половината – 51% средно в ОИСР, споделят, че се чувстват напълно уверени, когато извършват електронни разплащания или използват онлайн банкиране.

Увереността на учениците при използване на банкови продукти и извършване на онлайн плащания се асоциира с по-висок среден резултат на теста. Увеличаването на индекса на увереността с една единица носи по-висок резултат с 15 точки. Доколко ефективно обаче учениците могат да управляват парите си показват следните данни:

- Следят баланса по банковата си сметка – 65% средно в ОИСР и 54,9% от българските ученици.
- Планират разходите си, като имат предвид финансовото си положение в конкретния момент – 64% средно в ОИСР и 54,3% от българските ученици.
- Могат да разберат достатъчно добре съдържанието на банково извлечение – 43% средно в ОИСР и 42,5% от българските ученици
- Могат да попълнят правилно формуляр в банка – 41% средно в ОИСР и 42,7% от българските ученици
- Могат да разберат достатъчно добре информацията в договор за продажба – 37% средно в ОИСР и 45,4% от българските ученици.

Да обобщим...

За пръв път българските ученици участват в такова мащабно международно проучване на финансовата им грамотност. Данните показват, че познанията и уменията

им, свързани с финансови понятия и концепции, финансови продукти и др. значително отстъпват в сравнение с връстниците им от държавите в ОИСР. Като цяло, българските ученици успешно се справят само с най-лесните задачи от теста, които са свързани с познаването на базисни финансови понятия и използване на най-често срещаните в ежедневието финансови продукти.

Момчетата се справят по-успешно в сравнение с момчетата, като в България се наблюдава най-голямата разлика между резултатите на учениците по пол. Съществена е и разликата между резултатите на учениците според техния майчин език.

По-общият преглед на данните показва, че само около половината ученици във всички държави участват по един или друг начин във финансовата система и имат опит при използване на финансови продукти. Техните резултати на теста са по-високи. Участието на българските ученици във финансовата система и сравнително по-слабо – само около една трета са посочили, че имат опит с конкретни финансови продукти. Изключение наблюдаваме единствено при онлайн пазаруването, като повече от 70% от учениците посочват, че са купили нещо онлайн поне веднъж през годината непосредствено преди оценяването.

Увереността на българските ученици при използване на финансови продукти и извършване на онлайн плащания е сравнима с тази на учениците в ОИСР, а по отделни показатели – дори и по-висока. Въпреки това, по-малко от половината от учениците в България смятат, че притежават достатъчно знания и умения, които да им осигурят увереност и сигурност при осъществяване на дейности във финансовата сфера.